

Hizkuntzaren bilakaeran izan diren berrikuntzak kontuan hartuta, euskalkien antzinasunaz eta sailkapenez gogoeta egin du Koldo Zuazo EHUko irakasleak. Bost sorgune edo eragin gune zehaztu ditu.



Koldo Zuazo

Oihenartek ezarritako "leinuak-euskalkiak" bikoteak hirugarren osagai bat gehitu zitzaion XX. mendean: elizbarrutiar. Serapijo Mujikak *RIEV* aldizkarian (1977) plazaratutako artikuluko batean, esate baterako, elizbarrutien mu-
galki antzinoak leinuekin bat zetozela esan zuen eta oraingo euskalkiak batasun haren lekuko di-
rela. Gerraostean, Julio Caro Bar-
ojaren liburu ezagun baten jaso zen
ikuspegi hori: *Los pueblos del norte
de la Peninsula Ibérica* (1943) eta
*Materiales para una reconstruc-
ción de la lengua vasca en su rela-
ción con la latina* (1946). Oihartzun
zabala eduki zuten liburu horiek
eta, horrenbestean, erabat nagusi-
tu zen euskalkiak antzinakoak zi-
ren ustea, eta euren mugak aspal-
diko leinuekin eta elizbarrutie-
nekin bat zetozelako. Azkenal-
dian, ostera, gainbehera egin du
ikuspegi horren indarra.

Leinuak eta Elizbarrutiak
'Leinuak-elizbarrutiak-euskalkiak' hirukoteak mendebalean dauka euskarririk sendoena; Araba, Bizkaia eta Deba ibarrean. Eremu horretan kastiarrak zeudela esaten da—ez autrigoiak, Oihenartek esan zuen bezala—. Armen-

Kontuan eduki behar dugu, gainera, elizbarrutiak antolatu zirenerako, leinuak aspaldi galduta zeudela, eta benetan harrigarria litzateke mende batzuk geroago haien muga berberak berriro erakitzeko gai izatea.

Hizkuntzaren lekukotasuna
Koldo Mitxelena *«Lengua común y dialectos vascos»* izeneko artikulua argitaratu zuen 1981ean eta, bertan, euskalkiak uste den baino berriagoak zirela esan zuen. Arrazoi bi eman zituen horretarako:

Bazterretako euskalkiak direla bereziak diogu, baina berezi izate hutsa ez da euskalkiak antzinakoa direla esateko oinarri nahikoa: berrikuntzen zenbaketa eta notakoa da, batez ere, kontuan hartu behar duguna. Argitu dezagun, lehenengo eta behin, «berrikuntzak» hizkuntzaren bilakaeraren gertatutako aldakuntzak direla. Adibide ezagun batekin erakusteko, mendebaleko euskararen berrikuntza esangraturat bategin da asteiko egunen izenetan. Euskal Herri osoko edo gehieneko *astelehena, asteartea, asteazkena,*

«Iparraldeko eta
Hegoaldeko euskarak
gero eta desberdinaoak
egiten ari dira»

Mendeabaleko euskalkia gelditzen zaigu eta hor bada bertan sortutako berrikuntza multzo baxia, baina haren lekukotasun harrak erekin ezin dugu euskalkiak antzinakoak direla aldarrikatu. Gehienik ere, mendeabaleko bizilagunak oso aspalditik bere kasa eta gainerrako euskaldunengandik bereizita ibili direla esan dezakegu.

Bestalde, euskararen egiturari begiratzen badiogu, oso eten esanguratsu bi daudela ikusiko dugu, eta horiere agerian dago XVI. mendeko. Eten horietako batak Arahak. Bizkaia eta Ginzuzkoako euska-

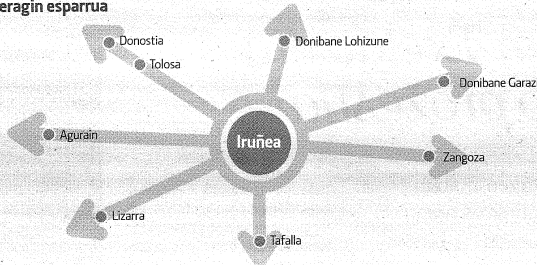
1960az gero gutxi gorabehera, euskalkiak batasun bidean agertzen dira, baina aldi berean, Iparraldeko eta Hegoaldeko euskarak gero eta desberdinagoak egiten ari dira. Jakina, mugaren alde bakoitzean ofizialak diren erdera biak dira horren arrazoiak. Bizkaian ere ez da gututz itzali gainerako euskaldunengandik bereizteko grina eta, gehienbat, herrialde hartan euskara bizkaitar batua zabaldu nahian dibiltzen taldeena da horren erantzukizuna.

Guneberritzailak
Dialektoen antzinasuna zehazteko, hizkuntzaren bilakaeran gertatutako berrikuntzak hartu behar direla kontuan esan da. Era berean, dialektoak sailkatzeko ere berrikuntzetan jarri behar dugu

■ EUSKALKIEN SORGUNEAK

Euskalkiak non sortu eta nora hedatu ziren.

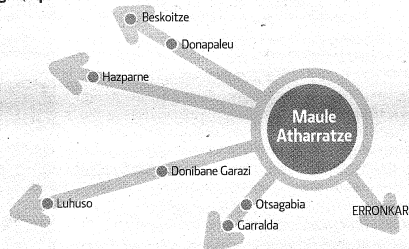
I. Iruñearen eragin esparrua



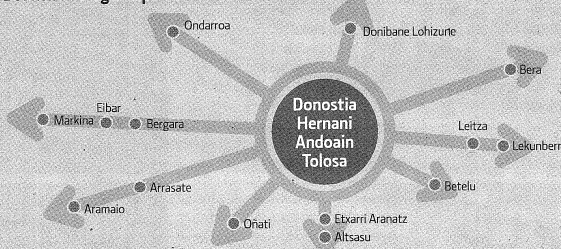
II. Gasteizen eragin esparrua



III. Zuberoaren eragin esparrua



IV. Beterriren eragin esparrua



V. Bizkaiko erdigunearen eragin esparrua



arreta, berrikuntzek izan duten eremuaren arabera ezarri ohi direlako dialektoen mugak. Garbi dago, beraz, ezinbestekoa dela berrikuntzak aztertzea.

Elena Barrena historialaria izan da horretaz arduratzen lehena. Pedro Irizarren mapa linguistikoetan oinarrituta, hiru gunek bereizi zituen, gorago aipatu den liburuan. Hiru menditan kokatu zuen euskalkien sorburua: Gorbeian, Aralarren eta Nafarroako iparraldean dagoen Saioan.

Ez zait iruditzen hiru gunek horietatik abiatuta azal daitekeen euskalkien jatorria eta ez zait iruditzen mendietan dagoen euskalkien hasiera, hiriguneetan baizik. Bost gunek ikusten ditut nik; antzinakoak dira horietako bi eta oraintsuagokoak gainerako hiruak (*Euskalkiak, Herriaren lekuak* [2003] saioan erakutsi nituen zenbait frogak).

Antzinako guneeetako bata Nafarroan agertzen da; ziurrenera bertako hiri nagusia: Iruñea. Bigarrena, berriz, mendebalean; hori ere ziurrenera bertako hiri nagusia: Gasteiz. Iruñearen eragin eremuak, Nafarroaz gainera, Lapurdi, Nafarroa Beherea, Gipuzkoa gehiena eta, ahulago, Arabako ekialdea hartu zuela ematen du. Gasteizen eragin eremua, berriz, Araba bertara, Bizkaia, Deba ibarrera, Errioxara eta, ahulago, Urolaldea, Goierri eta Nafarroako mendebaleko hiru ibarretara –Burunda, Ameskoa eta Lana– hedatzen.

Ikusten denez, Arabako ekialdea eta Nafarroako mendebalea eragin bien indarrak harrapatu zituen. Ohiko gertakaria da hori hizkuntzen bilakaeran eta, hain zuzen, horrela sortu ohi dira «tarteko hizkerak» deitzen direnak, aldi berean dialekto biren edo gehiagoren eraginak dituztenak. Dena dela, bereziki nabarmentzekoa iruditzen zait Arabako ekialdean eta Nafarroako mendebalean tankera bereko hizkera egitea, bi herrialde desberdinetakoak –eta bi erresuma desberdinetakoak; Gaztela eta Nafarroakoak– eta bi elizbarruti desberdinetakoak –Iruñea eta Calahorrakoak– diRELAKO eremu horiek. Garbi dago, beraz, era askotako arrazoiak daudela dialektoen sorreran, besteak beste, ekonomia-ekin, merkataritzarekin eta gizarte hartu-emanekin zerikusia daukatenak.

Bada, gainera, nabarmendu nahi dudana bigarren gertakari bat: mendebaleko euskararen eremua ikusita, garbi dago sorgunea Gasteizen izan behar zela. Bizkaian balez, zaila gertatuko zen haren oihartzuna Nafarroaraino helitzea. Goierri heldu izana ere hobeto ulertzen da Gasteiztik abiatuta. Ez dezagun ahaztu Goierriatik –San Adriango haizuloan barrena– zihola Araba itsasoarekin lotzen zuten bideetako bat. Gainera, Erdi Aroko Bizkaiko hirigunek ezin dira inondik inora Gasteizen handitasunarekin alderatu.

Gainerako hirugunek berritzaileak oraintsuagokoak dira. Zuberoan dago bata. Esan dugunez, Zuberoa izan da okzitanieratik sartu diren berrikuntzen atea, eta horietako batzuk Lapurdiko ekialderaino heldu ziren. Erronkari, Zaratza eta, ahulago, Aezkoa ibar nafarrak ere eragin eremu barruan zeuden.

Bigarren gunea Gipuzkoan dago, Iruñea itsasoarekin lotzen duen bide bazterretan. Hantxe sortu ziren hirigunak esanguratsu zenbait: Tolosa, Villabona, Andoain, Hernani eta Donostia. Honen eragin eremuak Deba ibarreko iparralde eta Nafarroako ipar-mendebale hartu zuen; zehatzago esateko, Araitz, Basaburua, Larraun eta Imotz ibarrak. Ahulago, Deba ibarreko hegaldara, Bortzirik eta Sakana eskualde nafarretara, Lapurdiko itsasbateretara eta Bizkaiko Artibai ibarrera (Ondarroa-Markina) hedatu zen.

Hirugarren gunea, eta denetan berriena, Bizkaiko erdigunean dago, Mungialdea, Busturialdea, Txorierri eta Arratia ardatz dituela. XIX. mendetik honakoak da bere eragina eta Bizkaiko apaizak eta fraide kongregazio jakin batzuk –frantziskotarrak, karmeldarrak eta pasiotarrak, gehienbat– izan dira hedatzaileak. Honen oihartzuna ez da heldu Deba ibarrera eta oso ahula da Artibai eskualdean.

Nabarmentzekoa da Bilboren eragin txikia. Gutxi dira hantur-takoak diruditen berrikuntzak eta, hangotzak jo daitezkeen apurak, oso eremu txikian zabaldu dira. Esate baterako, iraganaldiko adizkien amaierako -n galtzea (*egon za; egon zan | egon zen orokorren orde*) Uribe Kostako herri gutxi batzuetara batzik ez zen heldu.

Dena dela, harrigarriagoa iruditzen zait Lapurdiko itsasbateretaren eragin gutxia. Euskal literatura oso indartsu egon zen XVII. mendean eskualde horretan, eta bai demografiak eta bai ekonomiaz, gizarte aurreratua izan zen. Hizkuntzari begiratu, berriz, berrikuntza esanguratsu bakarra daukat oraingoz hangotzat: NOR-NOR-NORK saileko adizkien orde, NOR-NORK sailekoak erabiltzea. Hau da, *erran nau* (ez *erran dau* / *esan di*) edo *galdegin naule* (ez *galdegin dau* / *galdegin didate*) esatea.

Hau da, labor esanda, euskalkien bilakaera. Dirudienez, Erdi Aroan hasi zen ibilbidea eta ez da eten XXI. mendean bitartean. Bost euskalki azaltzen dira une honetan: a) Mendebalekoa, Bizkaian, Deba ibarrean eta Arabako Aramaion bizirik iraun duena, b) Erdialdekoa, Gipuzkoa gehienean hitz egiten dena eta Nafarroako Araitz, Larraun, Basaburua eta Imotz ibarretan zabalduz doana, c) Nafarra, d) Nafar-lapurterra, herrialde bi horietan ez ezik, Zuberoako ipar-mendebalean eta Nafarroako Luzaiden ere egiten dena, eta e) Zuberoatarra, administrazioz Biarnokoa den Eskitulan ere mintzatzen dena.